

Tarix

XIX-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ MİNGƏÇEVİR VƏ ƏTRAF BÖLGƏLƏRİ ƏHALİSİNİN DAİMİ YAŞAYIŞ MƏSKƏNLƏRİ

AYGÜN QƏDİROVA
AMEA Arxeologiya və
Etnoqrafiya İnstitutu

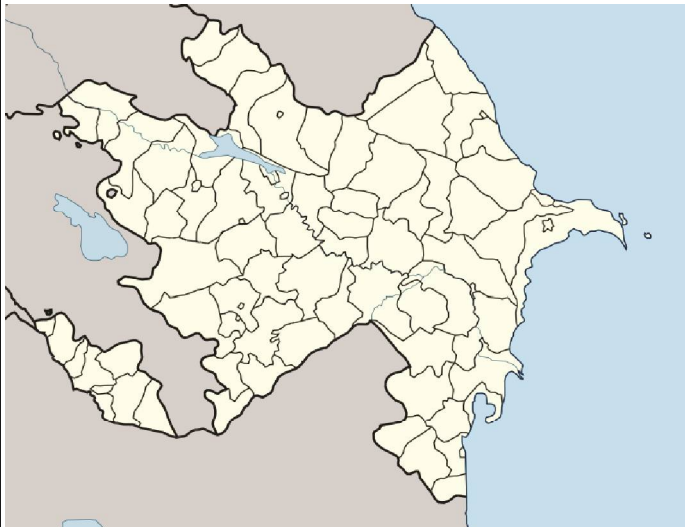

Kür çayı Mingəçevir şəhəri ərazisində

Mingəçevir və ətraf bölgələri əhalisi tarixən çoxlu məskən tipləri yaratmış, onların əksəriyyəti XIX-XX əsrin əvvəllərinə qədər gəlib çatmışdır. “Məskən insanların uzun müddət yurd salıb məişət və təsərrüfat həyatı qurduğu, yaşayış evləri və yardımçı binalar, su təchizatı, əlaqə yolları və s. ilə təchiz olunmuş, zaman keçdikcə abadlaşdırılıb müvafiq görkəmə salınmış insan düşərgəsi olmaq etibarlı ilə çox böyük təkamül yolu keçmişdir. Yaşayış evləri, təsərrüfat tikililəri və fərdi həyətlər daimi məskənlərin başlıca məişət göstəricisi sayılır. Bütün bunlardan əlavə yollar, küçə və döngələr, meydanlar, sənət və ticarət dükənləri, ictimai və dini binalar iri məskənlərin mühüm nişanəsi idi” [18, səh. 98]. Tipoloji cəhətdən bir-birindən fərqlənən müxtəlif məskən formalarının yaranmasında təbii-coğrafi şəraitin, mövcud ictimai-iqtisadi və siyasi quruluşun, məhsuldar qüvvələrin inkişafının, həmçinin sosial-iqtisadi inkişafın xüsusiyyətlərinin, ailə həyatının normalarının və təsərrüfat fəaliyyətinin yönününün həlledici rolu olmuş, bu amillərin fəal təsiri sayəsində sosial-iqtisadi tərəqqi ilə həmahəng xalq məişətində əmələ gələn yeni keyfiyyət dəyişikliyi, yaşayış məskənlərinin müxtəlif tip və formalarının meydana gəlməsinə zəmin yaratmışdır [20, səh. 19]. Məskən növlərinin tipoloji

təsnifatını verərkən maddi nemətlər istehsalı prosesində insanların kollektiv əməyinin və yaradıcılıq səyinin, məişətin xarakterindən asılı olaraq onların dəyişikliyə uğramasının [7, səh. 114], eləcə də əhalinin sayının, etnik mənsubiyyətinin, məskənlərin əsas şosse yollarından və iri şəhərlərdən hansı məsafədə yerləşməsinin də rolunu nəzərə almaq məqbul hesab edilməlidir [2, səh. 139].

Bölgədə tarixən əmələ gələn daimi yaşayış məskənlərinin əsas vahidi kəndlərdən ibarət olmuşdur. Sonralar meydana gələn qəsəbə və şəhər tipli yaşayış məskənləri bölgənin məskən fondunu daha da zənginləşdirmişdir. Kənd (oturaq əhaliyə məxsus daimi yaşayış evləri, təsərrüfat tikililəri, həyətyanı sahələri, inzibati, sosial-mədəni və dini mərkəzləri, ümumi otaqları, əkin sahələri, içməli suları, ayrıca qəbiristanlığı olan və əhalinin etnik tərkibinin ümumiliyi ilə xarakterizə olunan tarixən formalaşmış məskəndir. Hər bir kəndin özünəməxsus, xüsusi mərzlərlə ayrılmış həndi var idi. Hənd (əkin sahəsindən, örüş, biçənək, meşəlik, cələ, axmaz və s.-dən ibarət olub, bütün icma üzvləri tərəfindən elliklə istifadə edilirdi. Həndin təkcə əkin sahəsi vaxtaşırı icma üzvləri arasında bölüşdürülürdü [17, səh. 18]. Tədqiq etdiyimiz dövrdə bölgədə poligen, yəni qan qohumluğu cəhətdən eyni olmayan kəndlər üstünlük təşkil etmişdir.

Belə ki, Yevlax rayonunun Ərəş kəndində Zaman yüzbaşının adı ilə adlandırılmış Zamanlar tayfası, Molla Musalar tayfası, Kərimoğullular tayfası, Həmidlilər tayfası, Adıgözəllər tayfası, Əbdürrəhmanlılar tayfası, Hasanlar tayfası, Nazarlılar tayfası, Mürşüdlülər tayfası kəndin əsas tayfalarından hesab olunmuşdur. Yenə də Yevlaxın Tanrıqulular kəndi 1050-yə qədər təsərrüfatdan və 2645 nəfər əhalidən ibarət olub, tayfalarla təmsil olunmuşdur. Burada 6-7 kənd birləşmişdir ki, bunlardan Kiçikli, Bağırılı, Qamışlı, Bayramlı, Samux-Tomullular və b. adlarını sadalamaq olar. Buna uyğun olaraq tayfalar da Kiçiklilər, Bağırılılar, Qamışlılar, Bayramlılar, Samuxlular və s. adlanmışlar. Yevlaxın Gülövşə kəndində Hacı Qasimlılar, Ələkbərli, Fərzalılar, Allahverdilər, Sicimalılar (Şəkiddən gəlirlər) tayfaları yaşayırlar. Xanabad kəndində Keçəllər, Faxralı, Ağdaşlı (Kircəli), Atgötürənlər Kərbəlayı İsmayillilər, Öjəklilər, Samuxlular kimi tayfalar kəndin əsas tayfaları sırasında olmuşdur. Salahlı kəndində isə Qaranəsibli, Göyənli, Eminli, Qaratəpəlilər, Kəblə Abbaslı, Samuxlular kimi nəsilər yaşamışdılar. Goranboy rayonunun Borsunlu kəndi isə Tatarməhlə, Karrar, Alıhüseynli, Salahlı, Məşədi Kılarlı, Elyaslı və b. məhəllələrdən təşkil olunmuşdur [İsmayılqızı V. Goranboy. Ensiklopedik toplusu. Bakı, "İsmayıl" Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, 2000, səh.31]. Bölgənin kəndləri arasında monogen xarakterli kəndlərə rast gəlmədik.

İctimai inkişafın sonrakı gedişində bölgənin qohumluq prinsipinə əsaslanan kəndlərində böyük dəyişikliklər olmuş, onlar böyüyərək qarışıq tərkibli kəndlərə çevrilmişlər. Belə kəndlərin əmələ gəlməsində patronimiyaya (qohum ailələr qrupuna) mənsub ailələrin-patronim qrupların (tayfa, tirə, ocaq, nəsil, dəngə, təbəh, tabun, suban, nebi, əqrəbə, çilək, övladı, uşağı, əbəcdad, toxum və s.) böyüyərək parçalanması, orta əsrlərdə və hətta daha sonrakı dövrlərdə böyük saylı əhali qruplarının düşünlümsü şəkildə Azərbaycan ərazisinə köçürülməsi, müxtəlif obyektiv tarixi səbəblər üzündən ölkə daxilində əhalinin bir kənddən digər kəndə köçməsi əsas rol oynamışdır. Məhz bu səbəblərin nəticəsi olaraq qohumluq prinsipi əsasında məskunlaşma prosesi getdikcə zəifləmiş, yaşayış məskənlərinin salınmasında qonşuluq prinsipi üstünlük təşkil etmişdir [17, səh. 19; 20, səh. 19]. Tarixi-etnoqrafik ədəbiyyatda Şirvan bölgəsinə aid edilən məskunlaşmanın belə səciyyəsinə Mingəçevir və ətraf bölgələrin də kəndlərinə aid etmək olar. VII əsrdən başlamış ərəb işğallarının nəticəsi olaraq

Azərbaycanda məskunlaşdırılmış ərəb tayfalarının saldıqları ərəb etnonimli kənd adlarına Mingəçevir və ətraf bölgələrdə də rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Yevlax rayonunun Ərəbbəsrə kəndi bu qəbildəndir. Bölgə ilə qonşuluqda olan keçmiş Ağdaş qəzasında da Ərəbkönül, Giləşəərəb, Ərəbocağı və Ərəbsəki kimi kəndlərin mövcudluğu [21, səh. 54] fikrimizi bir daha təsdiq edir. Tarixi ədəbiyyatda bəzən "Şərqli Napoleon" adlandırılan Nadir şah Əfşar [1, c. 84] 1736-cı ildə Muğanda qurultay çağıraraq özünü şah elan edəndə Gəncə-Qarabağ bəylərbəyi Uğurlu xan Ziyadoğlu öz etirazını bildirmişdi. O, gizli olaraq böyük fədakarlıqla çalışırdı ki, Səfəvilərdən başqa heç kim hakim olmamalıdır [14, səh. 30]. Bu işdən qəzəblənən Nadir şah, hökmü-rəvan olduqdan sonra Ziyadoğluların hakimiyyətini zəiflətmək məqsədilə Gəncə-Qarabağ bəylərbəyliyi tərkibində olan Qazax, Şəmşəddil və Borçalı mahallarını xüsusi fərmanla ayıraraq Kartli çarı Teymurazın sərəncamına vermişdi [14, səh. 30; 1, səh. 103; 11, c. 107]. Bunun nəticəsi olaraq həm yadellilərin (gürcülərin), həm də yerli ağaların ikili zülm və istismarına dözməyən qazax soyları XIX əsrdə Azərbaycanın Gəncə, Cavanşir, Quba, Göyçay, Ağdaş, Lənkəran və b. qəzalarında kəndlərdə məskun olmuşdular [6, c.30-31]. Mingəçevir və ətraf bölgələrinin bir çox kəndlərinin (Alpud, Salahlı, Quşçu, Tanrıqulular, Qazaxlar, Quşçular, Yəhərçi Qazaxlar, Veyisli, Qarasüleymanlı, Qızılhacılı, Rəhimli, Səfikürd, Faxralı, Şıxlar və b.) məskunlaşmasında tarixin müxtəlif dövrlərində Borçalı, Qazax və Şəmşəddildən köçüb gələn ailələrin müəyyən rolu olmuşdur.

Yazılı məlumatlar XIX əsrin sonlarında Ərəş bölgəsində müxtəlif etnik mənşədən olan əhalinin məskunlaşdığı 3 kəndin olması haqqında da məlumat verir [5, səh. 148]

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq bölgənin maldar elatlarının oturaqlaşması prosesi ilə əlaqədar olaraq salınmış kəndlərdə məskunlaşmanın qohumluq prinsipi əsasında səciyyəsinə daha tez-tez rast gəlmək olardı.

Mingəçevir və ətraf bölgələrdə məskunlaşmanın başlıca tipləri əkinçilik və əkinçilik-maldarlıq təsərrüfat-mədəni tiplərinə uyğun olaraq çaykənarı-yolkənarı, düzənlik-aran məskunlaşma tipləri olmuşdur. Bölgənin Kür, Kürəkçay, Gorançay, Korçay, Əlicançay, İncəçay, Qaraçay və b. çayları boyunca salınan kəndlər çaykənarı məskunlaşma tipinin bariz nümunələridir. Yazılı ədəbiyyatda Ərəş qəzasının cənubunun suvarıldığı Əlicançay boyunca 20-dək kəndin məskunlaşdığı və yerli əhali tərəfindən Ərəş mahalı adlandırıldığı qeyd olunur ki, onun da əsas mərkəzi sahibkar kəndi olan Xaldan kəndi idi. Xaldan kəndi ətrafında da çoxlu miqdarda digər kəndlər qruplaşmışdı ki, onlar bir-biri ilə bağ sahələri ilə üzvi şəkildə birləşmişdilər və ilk baxışda Əlicançayın hər iki sahili boyunca onlarla kvadrat-verst uzanan vahid bağ massivini xatırladırdı [5, səh. 142]. Köhnə Mingəçevir, Xanabad, Varvara, Yuxarı Qarxun kəndləri Kür çayı boyunca; Muzdurlar, Xoylu, Qaradağlı kəndləri Kürəkçay boyunca məskunlaşmışlar.

Yolkənarı məskunlaşma tipinə gəldikdə isə bölgədən keçən Bakı-Tiflis, Yevlax -Balakən magistral yolları, eləcə də daxili əhəmiyyətli Yevlax-Mingəçevir, Xaldan-Mingəçevir, Mingəçevir kəndi-Mingəçevir dəmiryol stansiyası yollarının hər iki tərəfi boyunca salınan Dəliməmmədli, Bağçakürd, Borsunlu, Qızılhacılı, Goranboy-Əhmədli, Goranlı, Rəhimli, Sarov, Xanqərəvənd, Şahməmmədli, Hürüuşağı, Salahlı, Balçılı, Tanrıqulular, Havarlı, Hacısellı, Əkşəm, Gülövşə, Salamor, Xaldan, Aşağı və yuxarı Bucaq, Xanabad, Ərəş-Şilyan, Ərəş Ləmbəti kəndləri yolkənarı

Dəliməmmədli şəhəri

məskunlaşma tipinə aid edilən yaşayış məskənləridir.

Mingəçevir və ətraf bölgələrinin əksər kəndləri düzənlik-aran məskunlaşma tipinə aid edilən kəndlərdir. İstər Kürün sağ sahilində - Gəncə-Qazax düzənliyinin cənub-şərqində, Qarabağ və Şirvan düzlərinin çimal-qərb kənarında – Qədim İpək Yolunun üzərində yerləşən Yevlax rayonunun [3, səh. 99], istərsə də Kiçik Qafqazın şimal-şərq ətəklərində yerləşən, cənub və cənub-qərb hissəsini Murovdag silsiləsinin şimal yamaqları əhatələyən, böyük hissəsi Gəncə-Qazax düzənliyinə düşən Goranboy rayonunun [4, səh. 80; 8, səh. 19] kəndləri düzənlik-aran məskunlaşma tipinin bütün xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir. Düzənlik-aran məskunlaşma tipi həm də ərazinin relyef quruluşuna görə qruplaşmasının ən böyük vahidini təşkil edir. Azərbaycanın bir çox bölgələrindən fərqli olaraq tədqiq etdiyimiz bölgədə relyef üzrə qruplaşmada dağ-yamac kəndləri azlıq təşkil edir. Buradakı kəndlərin əksəriyyəti düzənlik kəndləri, az bir qismi isə dağətəyi və ya yarımyamac tipli kəndlərdir. Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz kəndlər yolkənarı-çaykənarı olmaqla yanaşı, həm də düzənlik-aran kəndlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinin daşıyıcılarıdır. Düzənlik-aran kəndlərində başlıca olaraq bölgənin azərbaycanlı əhalisi məskunlaşmışdı.

Mingəçevir və ətraf bölgələri kəndlərinin bir qismini təşkil edən dağlıq, dağətəyi və ya yarımyamac tipli kəndlər əsasən Goranboy rayonunun payına düşür. Buradakı Aşağı Ağcakənd, Yuxarı Ağcakənd, Mehmanlı, Meşəli, Güllüstan, Başqışlaq, Buzluq kəndləri dağlıq-yamac tipli kəndlərə, Ballıqaya, Bөрü, Qaraçinar, Qarqucaq, Erkəc, Zeyvə, Qaşaltı, Gürzalılar, Mənəşli, Səfikürd, Todan kəndləri isə Murovdag silsiləsi ətəklərində yerləşən dağətəyi

və ya yarımyamac tipli kəndlərə bariz nümunələrdir. Etnoqrafik və memarlıq ədəbiyyatında dağlıq-yamac və dağətəyi-yarımyamac tipli kəndlərin xarakterik xüsusiyyətləri genişliyi ilə verildiyindən [17, səh. 22; 7, səh.115; 12, səh. 229-231; 16, səh. 100-105; 20, с. 33-34; 9, səh. 38-43; 13, с. 54-69 və s.], ətraflı araşdırmalara lüzum görmədik.

XIX-XX əsrin əvvəllərində tədqiq etdiyimiz bölgənin kəndləri forma (qruplaşma) cəhətdən də müxtəlif səciyyə kəsb etmişdir. Sosial-iqtisadi inkişafın gedişi ilə əlaqədar olaraq bölgə kəndlərinin plan quruluşu təcridən dəyişdiyindən, etnoqrafik səfərlər zamanı apardığımız müşahidələr bölgədə kənd yaşayış məskənlərini, şərti şəkildə nizamsız (dağınıq), koma-koma, və yığcam kənd forması kimi təsnif etməyə imkan vermişdir. Nizamsız (dağınıq) kəndləri, əsasən, bölgənin Gəncə-Qazax düzənliyində məskunlaşan kəndləri təşkil edirdi. Düzənlik bölgədə torpaq sahəsinin genişliyi yaşayış məskəninin də geniş arealda salınmasını şərtləndirirdi. Buradakı evlər bir-birindən xeyli aralı tikilir, məişət-istehsal, bağça-pərəkər (dirrik-əkin) sahələri və təsərrüfat təyinatlı tikililər dağınıq halda həyatın geniş ərazisinə səpələnirdi. Bütün bunlar isə həm kəndin böyük ərazi tutumuna malik olmasına gətirib çıxarırdı, həm də sərbəst təsərrüfat məşğulluğu yaradırdı. Bölgənin Bölgənin Dəliməmmədli, Əkşəm, Güllövşə, Bağcakürd, Tanrıqulular, Qızılhacılı, Ərəş-Şilyan, Goranboy-Əhmədli, Xaldan, Goranlı, Ərəş Ləmbəti, Sarov, Xanqərövənd, Xanabad, Hürüuşağı, Salahlı, Havarlı, Hacıselli və b. kəndləri nizamsız (dağınıq) kəndlərdəndir. Statistik məlumatlardan da məlum olur ki, XIX əsrin sonlarında keçmiş Ərəş qəzasının 51845 nəfərdən ibarət 131 kəndi Kür-Araz ovalığının bir hissəsi olan Gəncə-Qazax düzənliyində məskunlaşmışdı [19, табл. IX-XI, XIII].

Koma-koma salınmış kəndlərin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, "tikililər əsasən müəyyən qrup halında, çox zaman isə bir-birindən xeyli aralı məsafədə yerləşən komalar halında mövcud olurdu" [7, səh. 115]. Belə kəndlərin formalaşmasında patronimik münasibətlərin (qan qohumluğu ilə birləşən icma üzvlərinin bir yerdə yaşamağa can atması meylinin), təbii-coğrafi şərait və yerin relyef quruluşunun, həmçinin iqtisadi amillərin (təsərrüfat fəaliyyətinin istiqaməti, məişət tərzii və s.) mühüm rolu olmuşdur [20, с. 35]. Belə kəndlərə Goranboy rayonunun dağlıq və dağətəyi kəndlərini (Aşağı Ağcakənd, Yuxarı Ağcakənd, Mehmanlı, Meşəli, Güllüstan, Başqışlaq, Buzluq, Ballıqaya, Bөрü, Qaraçinar, Qarqucaq, Erkəc, Zeyvə, Qaşaltı, Gürzalılar, Mənəşli, Səfikürd, Todan və b.) aid etmək olar. Koma-koma formalı kəndlərin bəhs olunan dövrdə qonşu Gəncəbasar bölgəsinin dağlıq hissəsində çoxluq təşkil etdiyini etnoqraf Q.T.Qaraqaşlı da qeyd etmişdir [9, səh. 37].

Mingəçevir və ətraf bölgələri kəndlərinin bir qismini də yığcam formalı kəndlər təşkil edirdi. Belə kəndlərin başlıca məskunlaşma amili yerin relyef-landşaft quruluşu, həyatı torpaq sahəsinin azlığı, artan əhalinin kəndin mürəkkəb relyef quruluşunun imkan vermədiyinə görə məcburən bir-birinə yaxın evlər tikməsi, eləcə də evlənerək böyük (patriarxal) ailədən ayrılıb, yeni böyük ailəni parçalayıb müstəqil yaşamağa can atması və s-dən ibarət idi. Etnoqraf B.P.Kobıçev yığcam kənd formasını Azərbaycanın ancaq dağlıq bölgələrinə aid olduğunu iddia etsə də [10, səh. 9-10], belə kənd forması Azərbaycanın, o cümlədən tədqiq etdiyimiz bölgənin həm dağlıq, həm də düzənlik əraziləri üçün xarakterik olmuşdur. Kəndlərin bu formasından bəhs edən prof. H.A.Həvilov yazırdı ki, "yığcam kənd forması quruluşu və habelə əkinçi-maldar və maldar təsərrüfatların üstünlüyünü xatırladan əvvəlki iki

Goranboyda XI-XII əsrə aid tarixi tapıntılar

formadan fərqli olaraq, nisbətən son tarixi dövrlərin məhsuludur. Bunlar kəndlərin inkişafındakı son mərhələni təşkil edirlər. Belə kəndlərdə məhəllələr bir neçə nəsilədən ibarət olur. Bu nəsilər öz növbəsində, bir-biri ilə sıx qonşuluq münasibətlərinə girərək yığcam vəziyyətdə yerləşirlər. Bu, hər şeydən əvvəl, yarımoturaq maldar tayfaların tamam oturaqlaşması və əkinçilik təsərrüfatına keçmələri ilə əlaqədar olmuşdur. Əkinçiliyin inkişafı ilə vəziyyət tədricən dəyişmiş və hər bir ayrıca nəsil başqa nəsilərlə sıx iqtisadi qonşuluq münasibətləri yaratmışdır” [7, səh. 116]. Etnoqrafın bu fikirlərini tədqiq etdiyimiz bölgənin də yığcam kənd formasının yaranması prosesinə şamil etmək olar. Goranboyun Borsunlu, Faxralı, Rəhimli, Yevlaxın Gülövşə, Əkşəm, Hacıselli, Malbinəsi, Qoyunbinəsi və b. kəndləri yığcam kənd formasına aid edilir.

Mingəçevir və ətraf bölgələrdə qəsəbə və şəhər tipli yaşayış məskənləri nisbətən sonralar yaranmışdır. Hazırda bölgədə Mingəçevir, Yevlax, Naftalan kimi şəhərlər, Goranboy ərazisində 2 şəhər (Goranboy və Dəliməmmədli), 4 şəhər tipli qəsəbə (Aşağı Ağcakənd Yuxarı Ağcakənd, Qazanbulaq, Qızılhacılı), Yevlax ərazisində isə 4 qəsəbə (Aran, Düzdağ, İrəvanlı və Meyvəli) mövcuddur ki, bunlar da müasir şəhərlər və şəhər tipli qəsəbələrin bütün xarakterik xüsusiyyətlərini özlərində cəmləmişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Абдуллаев Г. *Азербайджан в XIII веке и взаимоотношение его с Россией*. Баку, 1965
2. *Азербайджанцы. Историко-этнографический очерк*. Баку, Елм, 1998
3. *Азербайжан Совет Энциклопедиясы. V cild*. Баку, АСЕ-нин Баş редакциясы, 1981
4. *Азербайжан Совет Энциклопедиясы. III cild*. Баку, АСЕ-нин Баş редакциясы, 1979
5. Араханянц А.Н. *Экономический быт государственных крестьян Арешского уезда Елисаветпольской губернии*. // МИЭБГКЗК. т. VII. Тифлиς, Типография А.А.Михельсона, 1887
6. Велиев (Бахарлы) М.Г. *Азербайджан (физико-географического, этнографического и экономического очерки)* Баку. Изд-во Азерб. Совета Народ. Хоз-ва, 1921
7. Нəvilov H.A. *Азербайжан этнографиясы*. Баку, 1991

8. İsmayılqızı V. *Goranboy. Ensiklopedik toplu*. Bakı, “İsmayıl” Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, 2000
9. Каракашлы К.Т. *Материальная культура азербайджанцев*. Баку, 1964
10. Кобычев В.П. *Крестьянское жилище народов Азербайджана в XIX в.* / ТИЭ, т. 79.
11. Левиатов В.Н. *Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке*. Баку, 1948
12. Мехтиеv А.М. *Сельское поселение Азербайджана*. / МНКШИАЭНА, Баку, Билик, 1992
13. Мехтиеv А.М. *Народное жилище Азербайджана (с древнейших времен до начала XX века)*. Тебрия, 2001
14. Mirzə Adıgözəl bəy. *Qarabağnamə. Vax: Qarabağnamələr. I kitab*, Bakı, 1989
15. Musəvi T. M. *Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair farsdilli sənədlər (XVI-XVIII əsrlər)*. Bakı, 1977
16. Насирли М.Н. *О поселениях скученного типа Куба-Хачмасской зоны / АЭИА (1975 г.)*. Баку, Элм, 1978
17. Mustafayev A.N. *Şirvanın maddi mədəniyyəti*. Bakı, Elm, 1977
18. Mustafayev A.N. *Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi (etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat)*. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009
19. *Свод статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 года. Елисаветпольская губерния – Тифлиς, 1893, табл. IX-XI, XIII*
20. Vəliyev F.İ. *XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat)*. Bakı, Şərq-Qərb, 2010
21. Vəlili M. *Azərbaycan. Coğrafi-təbii, etnoqrafik və iqtisadi mülahizat*. Bakı, Az. Döv. Nəşri, 1993.

SUMMARY

In the article presented at the beginning of the XIX-XX centuries, the permanent settlements of Mingachevir and the surrounding regions were investigated ethnographic. It shows the role of socio-economic, ethnic-cultural and political factors that affect the formation of residential areas. Characteristic features of residential settlements (villages, settlements, cities), types of settlements, ethnic composition, monogenic or polygene character are defined. In addition, the types and forms of the villages - the location of the area according to the natural-landscape structure and economic-cultural types (mountainous, foothill and plains) are also studied in detail on the basis of actual ethnographic desert materials.